

Filozofska fakulteta

Oddelek za zgodovino

Seminarska naloga

KAPITALIZEM NA SLOVENSKEM V ZGODNJEM NOVEM VEKU

Avtor: Jure Januš, 2. letnik I. stopnje FIL-ZGO (redni študent)

Študijsko leto: 2022/23

Mentor: izr. prof. dr. Andrej Hozjan

Maribor, marec 2023

ZAHVALA MENTORJU

Zahvaljujem se svojemu mentorju, izr. prof. dr. Andreju Hozjanu, zaposlenemu na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, za vzpodbudo in usmeritve pri obravnavanju te zares kompleksne problematike. Z njegovim védenjem in odobritvijo sem pri odlomkih, pri katerih nisem posebej navedel literature, povzel zapiske predavanj in jih uporabil tekom pisanja seminarske naloge, ki brez njegove pomoči in usmeritve ne bi bila takšna, kot je sedaj.

Jure Januš

KAZALO

1. Kapitalizem v Evropi v zgodnjem novem veku	4
2. Habsburžani in kapitalizem na Slovenskem	10
3. Najpomembnejše zgodnjenovoveške gospodarske panoge na Slovenskem.....	22
3.1. Agrarno gospodarstvo	14
3.2. Neagrarno gospodarstvo.....	22
4. Trgovina in distribucija.....	27
5. Povzetek.....	29
6. Literatura in spletno gradivo.....	32

1. Kapitalizem v Evropi v zgodnjem novem veku

Za začetek si bomo ogledali definicijo kapitalizma, kot jo predlaga James Fulcher. Po njegovem mnenju je kapitalizem v grobem definiran kot proces vlaganja denarja ob pričakovanju dobička, ki je posledica pomanjkanja določenih surovin na domačem ali mednarodnem trgu, pomemben vpliv na tržno ceno določenih surovin ali izdelkov pa ima tudi razdalja, ki je potrebna za njihovo dostavo, ter povpraševanje po njih. Zaradi prenasíčenosti trga, ki se je v Evropi pojavila v času prevlade Angleške vzhodnoindijske družbe (v ang. English East India Company, v nadaljevanju: EEIC), ustanovljene leta 1600, katere flote so v Evropo množično uvažale poper in druge indijske začimbe, je prišlo do drastičnega znižanja cen. Nič kaj drugače ni bilo v drugih evropskih in v slovenskih deželah, nič kaj drugače ni tudi danes, kar pomeni, da razmerje med ponudbo in povpraševanjem, o katerem je veliko pisal Karl Marx, velja že od nekdaj.¹

EEIC je kapital večinoma pridobivala od bogatih londonskih trgovcev, aristokratov in njihovih protežirancev, ter iz tujine, denimo od nizozemskih trgovcev, kar priča o tem, da so takratne evropske pomorske trgovske velesile, kot so Anglija, Francija in Nizozemska, med seboj sodelovale tudi na mednarodnem nivoju. V Habsburških dednih deželah je bil princip zelo podoben. V proizvodne obrate, ki so bili pomemben člen ustvarjanja presežnih vrednosti, so vlagal tako domači kot tudi tuji trgovci iz nemškega in italijanskega prostora.²

Pomemben maneuver, ki so si ga lahko privoščili evropski trgovci, pa tudi trgovci iz slovenskega prostora, je bilo skladiščenje blaga, kjer pa v prvi fazi ni šlo za intenco dvigovanja tržnih cen, temveč v določenem trenutku na trg lansirati veliko količino blaga, in s tem uničiti konkurenco. Na Nizozemskem se je v 16. stoletju (stol.) pojavil nov način financiranja trgovskih poslov preko razprševanja tveganj. To jim je uspelo z uporabo kapitala tako imenovanih "pasivnih vlagateljev". V Antwerpnu je potekala tudi finančna revolucija, ki je temeljila na menicah, kar je pomenilo, da so lahko trgovci doma plačevali blago, kupljeno v tujini. Odpadla je trgovska transakcija, prišlo je do mednarodnega denarnega gibanja, kar je povzročilo vzpostavitev evropskega kapitalskega trga. V 17. stoletju je prišlo tudi do trgovanja s terminkimi pogodbami za nakup blaga, ne da bi le-to zamenjalo lastnika.³

¹ James Fulcher, *Kapitalizem. Zelo kratek uvod* (Ljubljana 2010), str. 10 (dalje: Fulcher, *Kapitalizem*).

² Fernand Braudel, *Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem XV.-XVIII. stoletje* (Ljubljana 1991), str. 440 (dalje: Braudel, *Čas sveta*).

³ Fulcher, *Kapitalizem*, str. 20 in 40.

V istem 17. stol. so Evropo pretresale gospodarske krize. Še posebej znana je bila tako imenovana "tulipanomanija" na Nizozemskem. V to državo so namreč v 16. stol. iz Turčije uvažali tulipane, ki so v naslednjem stoletju na nizozemskem trgu postali zelo zaželeno trgovsko blago. Omejena ponudba in veliko povpraševanje sta vodila v velik porast cen, visoki dobički pa so v ta posel privabljali vedno nove vlagatelje, tudi zato, ker so bili za vstop v prodajo tulipanov potrebni zelo nizki začetni vložki, denar pa je bilo enostavno služiti.⁴

Kako se je razvijala trgovina s tulipani? Začelo se je prodajo velikih količin čebulic, iz katerih je bilo mogoče pridobiti veliko količino končnega blaga - tulipanov. Ko je povpraševanje po čebulicah narastlo, so začeli slednje prodajati v manjših paketih, na koncu pa so trgovali le s posameznimi čebulicami, še posebej s čebulicami redkih vrst tulipanov. V letih 1636 in 1637, ko je bila "tulipanomanija" na vrhuncu, so se pojavile terminske pogodbe, kar je pomenilo, da so kupci zakupili čebulice, ki so bile šele posejane, ali na tem, da bodo. Bliskovito naraščanje cen je privedlo do tega, da nihče ni hotel več kupovati čebulic, in zaradi tega se je celoten trg s čebulicami zrušil.⁵

Tako na evropski ravni kot tudi v Habsburških dednih deželah je bilo v zgodnjem novem veku prisotno posredništvo kot nasprotje personalne trgovine. Šlo je za trgovanje z dobrinami nekega trgovca, ki je nekega drugega trgovca najel za to, da prodaja njegovo blago. Pri tem je šlo za simbiozo med naročnikom, ki je poveril blago posredniku, in posrednikom, ki je to blago prodajal. V tem obdobju so poznali posredništvo pri nakupovanju, posredništvo pri prodaji, bančno posredništvo, ki je vključevalo izstavljanje, sprejemanje, prenašanje ali izterjavo s strani osebe, ki jo je nek finančnik najel kot posrednika, ter posredništvo pri prehodni trgovini, ki se je kazalo v sprejemanju pošilk blaga in njihovo odpošiljanje na cilj. Posredništvo se je najprej pojavilo na Nizozemskem sredi 17. stol., nekaj desetletij kasneje pa se je v tovrstni kompleksnosti uveljavilo tudi v habsburških dednih deželah in na slovenskem ozemlju.⁶

Tako za evropsko gospodarstvo kot tudi za gospodarstvo vseh habsburških - tudi dolnjeavstrijskih dednih dežel - je bila pomembna stabilnost valute, saj brez fiksacije denarne mere vladar/deželni knez, visoko in nižje plemstvo ter bogato meščanstvo niso mogli jemati kreditov za vlaganje v manufakture, nabavo materiala za končne produkte, ter za plačilo delavcev v proizvodnji surovin (rudarstvo, solinarstvo, o

⁴ Braudel, *Čas sveta*, str. 236.

⁵ Fulcher, *Kapitalizem*, str. 123-125.

⁶ Prav tam, str. 190.

katerih bom govoril posebej), in v manufakturnih delavnih razmerjih. Brez kreditov, ki jih je najemal Maksimiljan I. Habsburški, ali pa so jih pri bogatih meščanih najemali plemiči, je bilo nemogoče doseči finančno moč.⁷

Evropski kapitalizem je imel v 17. stoletju dva eksistenčna temelja: eden od njiju je bila proizvodnja, s katero so bile povezane institucije, na drugi strani pa potrošništvo. Slednje je že takrat presegalo zadovoljevanje potreb in je za seboj potegnilo širok spekter socialnih relacij (bolj bogat, kot si bil, večji družbeni ugled si imel).

Potrošništvo se je navezovalo - in se navezuje še danes - na gospodarsko rast in družbeno strukturiranost.⁸

Potrošnja vsebuje tri faze: prva faza, ki definira evropsko predindustrijsko družbo, je imanentni element družbenega razlikovanja - določenemu družbenemu sloju se pripisujeta raven potrošnje in možnost brezdelja, ki sta bili na Slovenskem tako kot v Evropi rezervirani predvsem za najvišje plemstvo, ki mu je tekom desetletij sledilo tudi meščanstvo, sicer vpeto v delovna znotraj cehovskih organizacij. Druga faza, ki je zaznamovala evropski kapitalizem, je zajemala bivališča in reprezentativne stavbe: dvorce, gradove, poslovne zgradbe, in tako dalje. Tretja in zadnja faza je tako imenovana kulturna dimenzija potrošnje, ki se ukvarja s tem, kaj so ljudje kupovali, kje in zakaj so kupovali, in podobno.⁹

Trgovski kapital, ki se je nakopičil v rokah trgovcev na debelo med poslovanjem z vnaprej sklenjenimi pogodbami in varnostnimi mehanizmi na področjih blaga, cen, rokov in načinov plačila, je povečeval obseg tržišča, hitrost poslovanja, in povzročil zaton spekulativnega trgovanja iz kraja v kraj ter začetek vodenja trgovine iz primarne trgovske baze. Trgovci so posledično začeli vlagati denar v proizvodnjo, in tako postali prvi podjetniki.¹⁰

V 15. stol. se je v Evropi pojavil merkantilizem, v 17. stol. pa je zajel tudi vse habsburške dedne dežele. Šlo je za doktrino ekonomskega nacionalizma, ki je temeljil na prepričanju, da je gospodarska uspešnost posamezne države odvisna od količine denarja, ki ga ta poseduje. Ta miselnost je rezultirala v gospodarskem protekcionizmu, ki je omejeval prosto trgovino med deželami in državami. Uveljavil se je princip "igre z ničelno toleranco, kjer lahko posamezna država pridobi izključno na račun drugih držav."¹¹

⁷ Braudel, *Čas sveta*, str. 248.

⁸ Žarko Lazarevič, *Spremembe in zamišljanja. Gospodarsko - zgodovinske refleksije* (Ljubljana 2015), str. 75-76 (dalje: Lazarevič, *Spremembe in zamišljanja*).

⁹ Prav tam, str. 104.

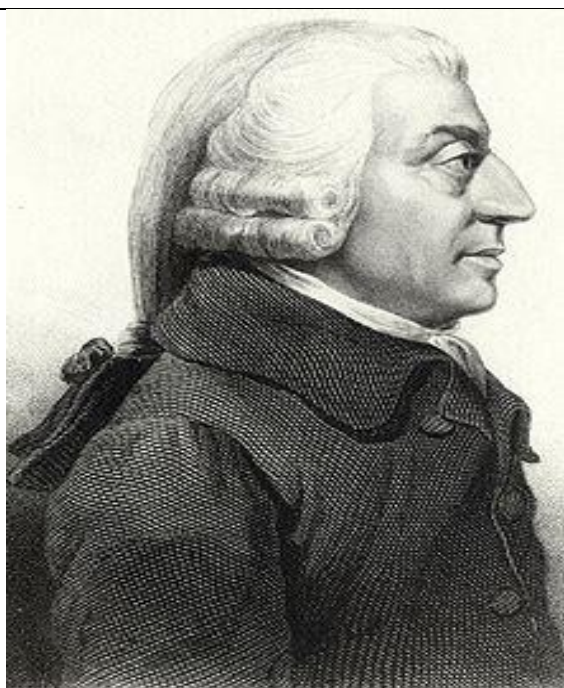
¹⁰ Jasna Fischer, *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva* (Ljubljana 1998), str. 13 (dalje: Fischer, *Pogled*).

¹¹ Matjaž Steinbacher, Mitja Steinbacher, Matej Steinbacher, *V svetu kapitalizma. O morali, vrednotah in trgu* (Slovenska Bistrica 2009), str. 13 (dalje: Matjaž Steinbacher et al., *V svetu kapitalizma*).

Adam Smith, škotski ekonomist in filozof, je s svojim delom *Bogastvo narodov* podal idejo, da se gospodarstvo v največji meri poganja samo, brez državnega nadzora, in s tem nasprotoval stari ekonomski ureditvi, ki je vir državnega bogastva videla v zalogah zlata, srebra in drugih žlahtnih kovin. V obdobju, ki ga opisuje seminarska naloga, je trgovina bazirala na podeljevanju monopolov obrtnikom in podjetnikom. Prav tako so se po potrebi sprejemali odloki, s katerimi so oblastniki in podjetniki dušili rast plač in ohranjali visoke cene. Razen tega so razpisovali tudi visoke davke in prispevke za financiranje svojih vojaških podvigov, namen katerih je bila bodisi obramba njihovega teritorija in gospodarskih dobrin pred tujci, bodisi zavzemanje tujega teritorija. Smith je v nasprotju s tem trdil, da bogastvo posameznega naroda temelji na delitvi dela, ki ljudem omogoča, da se specializirajo in potrošnikom ponudijo točno to, kar le-ti želijo. Zanj je bil denar le merilo tega, kaj je mogoče z njim kupiti. V tekmovanju in konkurenci pa je videl dodano vrednost, ki rezultira v splošni blaginji.¹²

Slika 1: Tulipan, povzročitelj
"tulipanomanije"

Slika 2: Adam Smith, škotski ekonomist in
filozof

¹² Matjaž Steinbacher et al., *V svetu kapitalizma*.

1. Habsburžani in kapitalizem na Slovenskem

V drugem poglavju seminarske naloge bom predstavil štiri gospodarske faze v zgodnjenovoveški slovenski zgodovini. Pri tem se bom v veliki meri opiral na zapiske iz predavanj pri predmetu Zgodovina slovenskega prostora v zgodnjem novem veku, razen tam, kjer bom eksplicitno navedel literaturo.

1. faza: od izumrtja rodbine Celjskih grofov do smrti Maksimiljana I. Habsburškega

V letu, ko so izumrli Celjski grofje (1456), je notranjeavstrijskemu prostoru, torej prostoru, ki je zajemal takratno Koroško, Štajersko, Kranjsko ter dele celinske Istre, ki je sicer spadala pod Kranjsko, in mestu Trst s tamkajšnjim glavarstvom, vladal najprej nemški kralj (1440), nato pa svetorimski cesar (1452) Friderik III. Habsburški. Ta se je bil bolj kot za državoupravne in gospodarske reforme prisiljen zanimati za znotrajdržavne spore, kot na primer za spor s svojim bratom, Albrehtom VI. Habsburškim, ter za spor z ogrskim kraljem Matijo Korvinom. Bil je šibek vladar in takorekoč brez moči, zato je pri reševanju sporov in vodenju države stavil na diplomacijo in vzdževanje statusa quo. Bil je tudi konstantno brez denarja in je izpadel zelo komično, ko si je moral za pot v Rim na cesarsko kronanje sposoditi denar pri nemških plemičih. Podobna usoda ga je doletela tudi, ko se je šel z burgundskim vojvodom Karlom Drznim pogajati za poroko med njegovim sinom Maksimiljanom in Karlovo hčerjo Marijo Burgundsko. Zaradi svoje nemoči, konstantnega finančnega primanjkljaja in nenehnih notranjedinjavnih konfliktov, je bil nezmožen temeljitje poseči v gospodarstvo slovenskih dežel, niti jih ubraniti pred naraščajočo osmansko nevarnostjo. Njegovo življenje je bilo prežeto z nenehnim merjenjem moči, kljub temu pa ga je preživel relativno zadovoljno.¹³

Drugačno pot je ubral njegov sin Maksimiljan I. Habsburški, ki ga je na prestolu nasledil leta 1493, in dolnjeavstrijskim deželam vladal vse do svoje smrti leta 1519. Kmalu po prevzemu oblasti je na svoj dvor v Innsbrucku poklical poznavalce financ iz italijanskega prostora. Po njihovem nasvetu si je sposojal velike količine denarja v avstrijskem in slovenskem prostoru ter tudi v srednjenemških mestih. Uvedel je dva pomembna državoupravna organa: komoro - finančni in računovodski urad, ter regiment - v današnjem kontekstu bi ga lahko v grobem izenačili z vlado. Začelo je delovati tudi dvorno sodišče, namenjeno plemstvu - v današnjem kontekstu bi ga

¹³ Eva Demmerle, *Habsburžani* (Ljubljana 2017), str. 47-55 (dalje: Demmerle, *Habsburžani*).

imenovali vrhovno sodišče. Tam so se obravnavale zadeve, ki se niso mogle rešiti na nižjih pravosodnih stopnjah.

Tekom habsburško - beneške vojne (1508-1516) je trgovina med slovenskimi deželami in Beneško republiko močno upadla, kar je imelo na gospodarstvo slovenskih dežel zelo negativen učinek. Kot pa da to ni bilo dovolj, je leta 1515 na Slovenskem izbruhnil vseslovenski kmečki upor. Povod zanj so bile visoke kmečke vojne dajatve ter mnoge druge težave tukajšnjih podložnikov.

Na Innsbruškem zasedanju odposlancev deželnih stanov eno leto pred Maksimiljanovo smrtjo so bili sprejeti nekateri sklepi, ki so pomembno vplivali na kasnejši gospodarski razvoj slovenskih dežel. Ena od reform je bila regionalizacija, ki je predvidevala razdelitev vsake od slovenskih dežel na več četrti (izjema je bila Goriška, ki je bila premajhna za tovrstno razdelitev), kar je poleg vojaške obveze prineslo tudi bolj sistematično pobiranje davkov, ki so bili vezani na velikost oziroma vrednost ene kmetije. Prav tako je bilo obdavčeno tudi tukaj živeče plemstvo, ki ni hotelo braniti slovenskih dežel pred Osmani.

Tovrstna finančna organizacija je prinesla koristi tako vladarjevi kot tudi deželnim blagajnam.

Na Innsbruškem zasedanju je prišlo tudi do denarne reforme: namesto denarnega sistema funt - denarič - šiling (1: 8: 240) je Maksimiljan na podlagi sponziranja denarja v srednjenemških mestih vpeljal naprednejši sistem goldinar - krajcar - denarič, vendar pa niso zavrgli ne prej omenjene, in ne preostalih valut, ki so bile v obtoku v Habsburških dednih deželah. Na podlagi povedanega se je pojavil nov poklic menjalca denarja.¹⁴

2. faza: od Ferdinanda I. do smrti Karla II.

Vladar Ferdinand I., Maksimiljanov sin, je uvedel novo davčno politiko. Leta 1527 je razpisal izredni davek, ki je dobil ime glavarina, in naj bi bil namenjen obrambi pred Osmani. Da bi onemogočil goljufanje, se je odločil za prvi sistematični, sicer le delni popis podložnega prebivalstva po vseh deželah, in za davčne zavezance razglasil podložnike od dvanajstletnikov naprej. Hkrati je nadaljeval očetovo politiko obdavčevanja plemstva: zahteval je del činža, ki so ga podložniki plačevali svojemu zemljiškemu gospodu v naturalijah, in zasnoval nepremičninski trg. Uvedel je tudi vrednostno enoto za ocenjevanje vrednosti nepremičnin, imenovano imenjski funt, spomočjo katere so njegovi uradniki ocenjevali vrednost kmetij, hiš, travnikov, polj,

¹⁴ Braudel, *Čas sveta*, str. 455.

domačih živali, vinogradov, mlinov in ribnikov. Plemič je moral vladarju na letni ravni plačati 1/60 svojega premoženja. Prek cerkvenih ustanov, ki jih sicer po cerkvenem pravu ni smel obdavčiti, a jih je lahko uporabil kot garante za svoja posojila, si je vladar izposodil denar od kreditodajalcev, cerkvene ustanove pa so morale izposojeni denar, v kolikor ga ni mogel vrniti vladar - kreditojemalec - vrniti namesto njega. Lahko pa je obdavčil meščanstvo, ki je v prvi polovici 16. stol. predstavljalo 3-4% prebivalstva. Meščani so morali deželnemu knezu davek plačevati v gotovini.

Življenje Ferdinandovega sina Karla II., ki so mu bile dolnjeavstrijske dežele predane v last, je bilo nenehno merjenje moči med njim in deželnimi stanovi, ki so ga po neuspelem poskusu pomagati trdnjavi Szigetvar, ki so jo oblegali Osmani, konstantno izsiljevali. V zameno za bistveno višji davek za protiosmansko obrambo so zahtevali versko svobodo. Leta 1573 je zaradi slabih življenjskih pogojev kmečkega prebivalstva in zaradi previsoke obdavčitve izbruhnil hrvaško-slovenski kmečki upor, a je bil hitro zadušen. Za časa Karla II. je na našem ozemlju prišlo do vrhunca reformacije, po drugi strani pa vladar ni uspel izboljšati gospodarstva slovenskih dežel, saj se je ukvarjal predvsem z obrambo Vojne krajine in z načini, kako bi prišel do denarja za njeno obrambo.

3. faza: krizno obdobje 17. stoletja do smrti Jožefa I.

Ferdinand II. Habsburški, Karlov sin, je bil poznan kot gospodarski reformator in vnet katoličan, kar je bila posledica trde jezuitske vzgoje. Da bi ponovno uvedel katolicizem namesto evangeličanstva, se je lotil zastraševanja tržanov in meščanov, ter podkupovanja plemstva. Načrtno je povzročil vojno z Beneško republiko, da bi preusmeril pozornost od notranjih konfliktov. Na fronto je pošiljal zgolj evangeličanske plemiče. Ponovna vojna z Beneško republiko je za slovenske dežele pomenila prekinitev mednarodne trgovine. Situacijo je še dodatno zaostriło povišanje letnega davka v slovenskih deželah. Prav tako je Ferdinand II. razpisal enkratni ognjiščni davek in znova še glavarino, poleg glavarine pa je uvedel še dodatni davek, imenovan kontribucija, da bi pokrıl stroške tridesetletne vojne. Prav tako je bil poznan po podeljevanju apaltov ("koncesij"), od katerih so profitirali predvsem veletrgovci, vojni dobičkarji in oderuhi, v manjši meri pa tudi nekateri plemiči.

Po tridesetletni vojni je bilo gospodarstvo v razsulu, kljub temu pa je katoliška Cerkev, ki jo je izdatno podpiral Ferdinand III., obnavljala dotrajane objekte in gradila nove. Prav tako se je, namesto za vojne reparacije, denar trošil za luksuz.

Doba Ferdinandovega sina, cesarja Leopolda I., je bila katastrofalna: nesposobni vladar se je bolj kot za obnovo dežel, ki jim je vladal, zanimal za zunanjo politiko. Med ljudmi je vladala revščina, prihajalo je do epidemij in protičarovniških procesov.

Leopoldov sin, Jožef I., je bil glede nujno potrebnih finančnih reform veliko uspešnejši od svojega očeta. Najprej je uvedel delitev kabineta za mednarodne zadeve na osem bolj specializiranih. Sedem od njih se jih je ukvarjalo z mednarodno diplomacijo (kabinet za Skandinavijo in Poljsko, kabinet za Madžarsko, za Anglijo in Nizozemsko, Španijo in Portugalsko, Italijo in Švico, za Osmansko in Rusko državo), eden pa z državnimi financami in vojsko. Vsi ti konferenčni uradi so bili podrejeni tako imenovanemu Velikemu uradu (nem. die Großkonferenz). Prav tako je znižal število članov cesarskega tajnega sveta iz 150 na 33. Uspelo mu je ponovno vzpostaviti nadzor nad obdavčevanjem, pri katerem se je tekom prejšnjih desetletij razpasla korupcija, znižati davke in posledično izboljšati državne finance. Izdal je tudi robotniški patent, s katerim je poskušal omejiti tlako, in ustanovil Dunajsko mestno banko.¹⁵

4. faza: Od Leopolda I. do Marije Terezije

V času vladanja njegovega mlajšega brata, Karla VI., je prav tako prišlo do številnih gospodarskih izboljšav. V notranjeavstrijskih deželah se je pojavil merkantilizem, o katerem bom podrobneje govoril kasneje. Za potrebe nadzora nad trgovino so bili ustanovljeni komerčni sveti s sedežem na Dunaju, ki se je imenoval Glavni komerčni kolegij (nem. der Hauptkommerzkolleg). Pospešeno se je vzpodbujala manufakturna proizvodnja, izboljševale so se ceste, ki so se jim kot posebni kategoriji pridružile še komerčne in cesarske ceste, pojavljale so se znotrajdržavne carine, zgradili so tudi poštno omrežje. Zaradi trgovine z Osmansko državo sta cveteli habsburški pristanišči Trst in Reka, leta 1722 pa je bila ustanovljena tudi Avstrijska orientalska družba.¹⁶

Po smrti Karla VI. je nadvojvodski prestol Avstrije in vojvodske prestole avstrijskih dežel podedovala Marija Terezija, znana po številnih državnih, pravnih, šolskih, vojaških in gospodarskih reformah. Zanimale nas bodo predvsem slednje.¹⁷

Marija Terezija je v Habsburške dedne dežele poskušala vpeljati naprednejšo verzijo merkantilizma, kakršno je propagiral ekonomist Joseph Sonnenfels. Cilji, ki si jih je zastavila, so bili povečanje števila prebivalcev, zagotavljanje konstantne oskrbe s hrano in iskanje novih virov zaslužka. Po očetovem vzgledu je posameznim ambicioznim in perspektivnim podjetnikom podeljevala monopole, po drugi strani pa

¹⁵ <https://www.britanica.com/biography/Joseph-I.> [Pridobljeno 9.1.2023]

¹⁶ <https://www.habsburger.net/de/personen/habsburger-herrscher/-karl-vi.> [Pridobljeno 9.3.2025]

¹⁷ Franz Herre, *Marija Terezija. Velika Habsburžanka* (Ljubljana 2016), str.244 (dalje: Herre, *Marija Terezija*)

slabila moč cehovskih organizacij, ki so bile napoti gospodarskemu razvoju, kakršnega si je zamišljala. Kar se tiče zunanje oziroma mednarodne trgovine, je spodbujala izvoz, uvoz pa omejevala z visokimi carinami. V njenem času so se gradili novi kanali in ceste, nadaljevala je z izboljšavo poštne omrežja - bila je razsvetljena absolutistka v pravem pomenu besede.¹⁸

SLIKE NAJPOMEMBNEJŠIH ZGODNJENOVAVEŠKIH AVSTRIJSKIH
VLADARJEV HABSBURŽANOV

Slika 3: Maksimiljan I.
Habsburški

Slika 4: Ferdinand I. Habsburški

¹⁸ Herre, *Marija Terezija*, str. 245.

Slika 5: Ferdinand II.
Habsburški

Slika 6: Leopold I. Habsburški

Slika 7: Karel VI. Habsburški

Slika 8: Marija Terezija

2. Najpogostejše gospodarske panoge na Slovenskem v zgodnjem novem veku

2.1. Agrarno gospodarstvo

Na Slovenskem so v zgodnjem novem veku gojili veliko različnih kulturnih rastlin. Te so bile po namembnosti prehranske, krmilne, namenjene za proizvodnjo, zdravilne, barvilne, dišavne in lepote. Kje se bo gojilo določeno kulturo, je bilo odvisno od dejavnikov, kot so fizikalna in kemična kakovost zemlje, njena hranljivost, globina humusa, vlaga, toplota in podobni okoljski dejavniki, ter seveda od zahtev zemljiškega gospoda. V zgodnjem novem veku je v prvi fazi - na začetku 16. stol. - primat pripadal ovsu in pšenici, slednjo pa sta na višinskih legah, denimo na Kozjaku, nadomestila rž ali pira.¹⁹

Gojenje ječmena je potekalo v manjšem obsegu, in sicer na predelih, ki so bili znani po varjenju piva, kot denimo Sorško polje, ali pa na posestvih vetrinjskega samostana in briksenške škofije. Pomembna prehranska žitarica je bilo tudi proso, ki je bilo razširjeno v Istri in na Goriškem, delno tudi na Koroškem in Štajerskem. Z njim so se prehranjevali pretežno podložniki, najbolj znana jed, ki so jo pripravljali iz prosa, je bila prosena kaša.²⁰

Pomembna kultura, namenjena proizvodnji, je bil lan, ki so ga gojili v vseh dolnjeavstrijskih deželah, in je služil kot sestavina za platnarstvo. Za prehrano je bil pomemben tudi zelo razširjeni bob. Urbarji navajajo tudi prisotnost konoplje, leče, cizare in češerike, ter repe in zelja. Nekoliko kasneje, v drugi polovici 16. stol., je primat med prehranskimi kulturami dobila ajda, ajdovo moko so mešali z ovseno, ječmenovo ali proseno, in tako dobili mešani kruh, iz ajde pa so lahko skuhal tudi kašo ali žgance.²¹

V drugi polovici 16. stol. je v naše kraje, verjetno iz Furlanije, prispela koruza, delno pa naj bi jo v naše kraje z Madžarske prinesli Osmani. Prav tako je vse bolj popularen postajal fižol, ki naj bi kakor koruza prav tako prišel iz italijanskega prostora.²²

Poleg lana so bile za platnarstvo pomembne tudi barvilne rastline, saj so z njihovo pomočjo barvali prejo in tkanine. Najpogostejše so pri nas sadili brošč, oblajst in

¹⁹ *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog, zvezek I.* (Ljubljana 1970), str. 252 - 254 (dalje: *GdzS, Agrarne panoge I.*).

²⁰ Prav tam, str. 254.

²¹ Jože Maček, *Zgodovina slovenskega agrarnega prebivalstva* (Ljubljana 2020), str. 18. (dalje: Maček, *Zgodovina agrarnega prebivalstva*).

²² Aleksander Panjek, *Preživetje in podjetnost. Integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes* (Ljubljana 2018), str. 55 (dalje: Panjek, *Preživetje in podjetnost*).

žafra; prvi je dajal rdečo, drugi modro, tretji pa rumeno barvo. Žafran so uporabljali tudi kot začimbo, v zdravilne namene, ali pa kot okrasno rastlino.²³

Čeprav bi sprva pomislili, da je vinogradništvo služilo zgolj pridelavi vina, temu ni bilo tako; res pa je bila pridelava vina najbolj razširjena vinogradniška obrt. Razen vina so v okvir vinogradništva spadale tudi pridelave namiznega jedilnega grozdja, grozdnega žganja, pa tudi vinskega kisa in tropinovca. V obdobju od 16. stol. do 18. stol. je prišlo do intenzivnega gojenja vinske trte: na porast vinogradništva so vplivale visoke cene vina, ki so narastle sredi 16. stol., ko je ogrsko vinogradniško območje prišlo pod Osmane. Prav tako je bilo ukvarjanje z vinogradništvom nekakšna rešilna bilka za podložne sloje, saj so njihovi zemljiški gospodje zahtevali manjše dajatve v vinu, poleg tega pa so kmetje vinogradništvo izkoriščali pod pretvezo za manjšo udeležbo pri tlaki na dominikalnih posestvih. Da bi preprečili uhajanje tlačanov v gojenje trte, so zemljiški gospodje lobirali pri deželnem knezu, ki je nato skušal z raznimi prepovedmi in omejitvami omejiti prehajanje podložnikov v vinogradniško proizvodnjo. Tudi terezijanske reforme so prepovedovale zasajanje novih vinogradov, po tem, ko so v vinogradništvo posegali tudi njeni predhodniki.²⁴

Sadjarstvo je bilo v zgodnjem novem veku prisotno predvsem na graščinskih posestvih, kmetje pa so na zahtevo njihovega zemljiškega gospoda prodajali sadje v mestih. Ljubljanski mestni svet je leta 1571 sklenil, da se morajo prodajalci sadja prijaviti mestnemu sodniku.²⁵

Ljubljana je sadje pridobivala od Tržanov in Vipavcev, delno pa tudi od okoliških kmetov in branjevcev. Podatki za Kranjsko denimo kažejo, da je bilo še posebej razširjeno pridelovanje jabolk in hrušk, pa tudi češpelj, sliv, češenj, marelic, breskev in višenj. Prav tako so bili priljubljeni tudi orehi in kutine.²⁶

Podatki za Štajersko kažejo, da je bilo sadjarstvo manj razširjeno, poleg vinske trte so v manjšem obsegu gojili še jabolke, hruške in slive. Podobna situacija je bila tudi na Koroškem, kjer vinske trte zaradi neugodnega podnebja niso sadili, pač pa so sadili jabolka, hruške, slive, orehe in češplje.²⁷

Čebelarstvo je bilo v zgodnjem novem veku zelo pomembna, priljubljena in dobičkonosna dejavnost, ki se je ukvarjala z gojenjem čebel, bodisi za pridobivanje čebeljih produktov, kot so med, vosek, propolis, cvetni prah, matični mleček ali čebelji strup, bodisi zato, da so čebele prenašale pelodna zrna iz cveta na cvet, da bi s tem oplodile rastline in tako povečale pridelek. Še posebej je razmah čebelarstva

²³ Prav tam, str. 58.

²⁴ Panjek, *Preživetje in podjetnost*, str. 58.

²⁵ Prav tam, str. 293 - 294.

²⁶ Maček, *Zgodovina agrarnega prebivalstva*, str. 282.

²⁷ Prav tam, str. 67.

spodbudilo sejanje ajde. Povečan obseg čebelarjenja je vplival tudi na sam način čebelarjenja. V srednjem veku so bila v uporabi korita in podklade, v zgodnjem novem veku pa so se namesto njih uveljavili panji, ki jim je hitro sledila tudi uporaba čebelnjakov. Sredi 18. stol. je čebelarstvo dobilo tekmeča - pridelavo sladkorne pese in sladkorja, kljub temu pa je ostalo razširjeno in priljubljeno ter dobičkonosno. So pa v tem obdobju, se pravi v 18. stol., med in ostale čebelarske izdelke tudi uvažali, predvsem iz Hrvaške in Ogrske.²⁸

V obdobju od druge polovice 15. stol. do srede 18. stol. je prišlo do številnih izboljšav tudi v živinoreji. Sirnice (obrate, specializirane za pridobivanje mlečnih izdelkov, predvsem sira in skute) so v prvi polovici 15. stol. začeli opuščati, ali pa so jih spreminjali v samostojne hribovske kmetije. Med drugim je prišlo do prehoda iz ekstenzivne v intenzivno živinorejo. Omenjene kmetije so poleg živinoreje, ki je bila njihova poglavitna dejavnost, v manjši meri ukvarjale tudi s kmetijstvom.²⁹

V slovenskem prostoru so bile prisotne govedoreja, ovčereja, kozjereja, prašičereja, konjereja in perutninarstvo. Pri govedoreji so bili še posebej aktualni voli, ki so bili namenjeni za oranje. Njihova reja se je po obsegu razlikovala od dežele do dežele; na Štajerskem je v 16. in 17. stol. tako rekoč ni bilo, veliko bolj razvita pa je bila na Koroškem in Kranjskem, kjer je bilo tudi več poljedelstva. Določeno število volov so tudi izvažali, predvsem v Beneško republiko. Pri prodaji volov so bili najaktivnejši prebivalci s Kranjskega in Koroškega, ter, presenetljivo, iz Primorskega konca, veliko manj pa je bilo trgovcev iz Štajerske in današnjega Prekmurja; ti so se bavili s prodajo ogrske živine iz današnje avstrijske Štajerske ter Hrvaške, s čimer so delali konkurenco predvsem Kranjcem.³⁰

Prašiče so v zgodnjem novem veku večinoma redili pašniško, in sicer tako, da so jih gnali v hrastove, cerove in bukove gozdove, kjer so se hranili z želodom in žirom. V 16. stol. je bila prašičereja zelo donosen posel, saj je takrat prišla v uporabo svinjska mast. Kranjci so prašiče kupovali na Ogrskem, pitali pa so jih za domačo potrebo, prav tako pa tudi za prodajo v mestih in trgih ter za trgovanje z Beneško republiko. Tja so prodajali tako žive prašiče kot tudi prekajeno meso in mast.³¹

Konjereja je bila v zgodnjem novem veku prisotna predvsem na podeželju, saj so kmetje vedno bolj vključevali blagovno-denarno trgovanje, trgovali so na večje razdalje ter se bavili s prekupčevanjem in tranzitno trgovino. Konjereja je bila v 16.

²⁸ Panjek, *Preživetje in podjetnost*, str. 138 - 139.

²⁹ Maček, *Zgodovina agrarnega prebivalstva*, str. 78.

³⁰ Panjek, *Preživetje in podjetnost*, str. 102-103.

³¹ *GdzS Agrarne panoge I.*, str. 380-381.

stol. še posebej razvita v spodnji Ziljski dolini (današnja slovenska Koroška), na Gorenjskem in na kraških področjih. Na Gorenjskem sta bili v 17. stol. žarišči konjereje na Sorškem polju in v okolici Kranja. Konje so uporabljali kot tovarne živali, v vojaške namene (deželna plemiška konjenica) in za oranje.³²

Že v srednjem veku so na Slovenskem gojili kokoši, race in gosi, prav tako pa tudi peteline, kopune in piščance. Ta tradicija se je praktično nespremenjena nadaljevala v zgodnji novi vek.³³

2.2. Neagrarne panoge

Železarstvo in orožarstvo

V 16. stol. se je močno povečalo število železarsko-fužinarskih obratov na Kranjskem in Koroškem. Za zgodnji novi vek so značilni neorganizirana proizvodnja, uvedba peči na volk in kmečke talilne peči. Dr. Janez Mencinger je v svojem nedokončanem romanu Pribislav opisal pridobivanje rude na naslednji način:

“Potok se je porabil, da je gnal kolo, kolo je gnalo meh, in plavž je bil enkrat zakurjen, potlej izpihan, in se je navadno podrl, in pri drugem plavljenju spet na novo sezidal. Ko se je v okolici plavža les porabil, ali je v bližini ruda potekla, preselili so se rudarji in fužinarji s svojim mehom drugam in naredili so drugi plavž v malo dneh za malo dni obstanka.”³⁴

V zgodnjem novem veku se je na Slovenskem uveljavljala metoda pridobivanja brescianskega jekla, ki so jo s seboj prinesli mojstri iz severne Italije; namesto uporabe peči na volk, ki je omogočala pridobivanje nečiste železove rude, so s pomočjo tega postopka pridobivali čisto surovo železo, ki je bilo veliko kvalitetnejše od nečiste rude. Takšno železo so imenovali grodelj. Namesto peči na volk so vpeljali tako imenovane visoke peči - plavže, ki so bili zmožni dajati dovolj visoko temperaturo za nemoten potek zgoraj opisanega proizvodnega postopka. S pomočjo visokih temperatur so iz železa izločili dobršen del ogljika, in tako s pridobili veliko več železa, kot če bi še naprej delali po srednjeveških metodah.³⁵

Na Kranjskem je bilo železarstvo najbolj razvito v okolici Jesenic, kjer so delovale kar tri talilnice s po tremi kladivi. Pomembni centri proizvodnje izdelkov iz železa so bili tudi Železniki, poznani predvsem po izdelovanju žeblicev in podkev, Kropa in Kamna Gorica. Podatki za Kranjsko iz leta 1581 kažejo, da je dežela v severno Italijo izvozila med 1100 in 1300 ton železa oziroma izdelkov kovaške, žeblice in drugih

³² *GdzS Agrarne panoge I.*, str. 120.

³³ Prav tam, str. 121.

³⁴ Ivo Janez Cundrič, *Sijaj železa v zgodovini* (Bohinjska Bistrica 2020), str. 129 (dalje: Cundrič, *Sijaj*).

³⁵ Gašper Oitzl, “Vpeljava plavžev in vzpon idrijskega rudnika. Metalurgija na Slovenskem v zgodnjem novem veku.”, v: *Ko zapoje kovina, Tisočletja metalurgije na Slovenskem* (Ljubljana 2019), str. 94-97 (dalje: Oitzl, *Vpeljava plavžev*)

obrbi, ki so bile tesno povezane z železarstvom oziroma izdelavo polizdelkov ali končnih izdelkov iz te kovine.³⁶

Na Štajerskem je bila proizvodnja železa bistveno večja, vendar je potekala pretežno izven ozemlja današnje Slovenije. Podatki za celotno 16. stol. kažejo, da so uspeli letno na Štajerskem pridobiti med 12.500 in 13.500 ton železa. Kar se tiče koroškega železarstva, je statistika drugačna kot pri Kranjskem; podatki za leto 1559 kažejo, da so iz koroških železarskih obratov v severno Italijo izvozili okoli 1650 ton železa.³⁷

Železarstvo je bilo tesno povezano z orožarsko proizvodnjo, ki je svoj prvi razcvet doživela pod Maksimiljanom I. Habsburškim, ki je želel svoje vojake opremiti z najsodobnejšim orožjem. Velik vpliv na razcvet orožarske proizvodnje so imele zunanje - in notranjepolitične razmere in vojaški dogodki v 15. in 16. stol., denimo turški vpadi, kmečki upori in prva habsburško-beneška vojna (1508-1516). Večina orožarskih obratov je delovala izven slovenskega ozemlja, vendar pa obstajajo tudi določene izjeme: leta 1520 so v Celju odprli deželno knežjo orožarno, v 16. stol. pa tudi orožarski obrat v Ljubljani, v okviru katerega so proizvajali topove, strelne cevi in topovske krogle.³⁸

Posebej znano je bilo boroveljsko puškarstvo. Puškarska obrt je bila od prve polovice 17. stol. do prve polovice 18. stol. založniška, kasneje pa vse bolj usmerjena v proizvodnjo. Leta 1732 je cesarski vojni svet sklenil z boroveljskim strelnim orožjem opremiti vse vojaške regimente, zato so postala naročila številčna in redna, del proizvedenega orožja pa je šel tudi na mednarodne trge (predvsem v severno Italijo). Leta 1747 je bilo v Borovljah in v okoliških vaseh v puškarski založniški sistem vključenih 149 puškarskih mojstrov, 59 orožarjev, 44 kovačev izdelovalcev cevi, 43 lesarskih mojstrov in 17 čistilcev, kasneje se je njihovo število še povečalo.³⁹

Rudarstvo je primarna gospodarska dejavnost, v sklop katere sodijo odkrivanje, izkop in predelovanje rudnin, odkritih v zemeljski skorji, rudninskih žilah, na grebenih in na drugih nahajališčih. V sklop izkopavanja sodijo rudnine, kovine in zemljine, v širšem smislu tudi pridobivanje nafte, zemeljskega plina in geotermalne vode. Med rude spadajo tudi premog, poldragi in dragi kamni, skrilavec, apnenec, gramoz, glina, kreda ter dimenzijski kamen.⁴⁰

Toliko nasplošno o rudarstvu. V okviru seminarske naloge se bom omejil na pregled nekaterih opuščenih rudnikov, ki so bili v uporabi v zgodnjem novem veku, ali celo še

³⁶ Oitzl, *Vpeljava plavžev*, str. 94.

³⁷ Prav tam, str. 96.

³⁸ Jože Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem* (Ljubljana 1986), str. 99 (dalje: Šorn, *Začetki industrije*)

³⁹ Prav tam, str. 101.

⁴⁰ <https://www.wikiwand.com/sl/rudarstvo> [Pridobljeno 15.2.2023]

prej, na primeru idrijskega rudnika živega srebra pa bom prikazal načine pridobivanja rudnin med 16. in 18. stol.

Šentanski rudnik živega srebra - Podljubelj

Ime tega rudnika izhaja iz imena cerkve Sv. Ane v Podljubelju. Rudnik je v pisnih virih prvič omenjen 6. maja 1557. V tem rudniku so v zgodnjem novem veku izkopavali cinaborit (živosrebrovo rudo) in jo prodajali Benečanom. Živo srebro se je sicer uporabljalo za pozlačevanje in posrebrevanje kovin, v vojni industriji in v medicini (z njim so zdravili sifilis). Leta 1707 je podjetnik Jurij Wernegkh dobil pravico do izkoriščanja tega rudnika za poldrugo leto. Sledilo mu je še več drugih podjetnikov. Rudnik je sicer nehal obratovati leta 1902, med prvo svetovno vojno so ga znova odprli, a le za kratek čas. Po prvi svetovni vojni je proizvodnja v rudniku zamrla.⁴¹

Rudnik železa Cok pri Jelovici

Omenjen rudnik je bil tesno povezan z železarstvom v Kropi. Najprej so rudarili na površini in iskali bobovec (zmes iz večih mineralov, največkrat goethita, pirita, hematita, lepidokratita ali markazita). Bobovec je bil visoko cenjen, saj vsebuje kar 50% železa. Ko ga je na površini zmanjkalo, so v iskanju novih virov kopali do deset metrov globoko, pri čemer so naleteli na naravno jamo, kjer lahko še danes vidimom močno preperele lesene opore v enem od napol zasutih jaškov.⁴²

Rudnik Svinca Knapovž

Svinec so v zgodnjem novem veku uporabljali v zobozdravstvu (plombe - do leta 1800), kot del okrasja na nekaterih pomembnih zgradbah in v vojaški industriji (izdelava krogel in šiber), ter pri ribolovu (uteži). V času Rimljanov so ga uporabljali kot del kanalizacije v razvitih mestih, kar pa na Slovenskem v zgodnjem novem veku vsekakor ni bila praksa. Začetki rudarstva na Knapovžah segajo v 14. stoletje, v 16. stol. pa so tukaj rudarili protestantski rudarji, po njihovem izgonu pa je rudarstvo v tem rudniku zamrlo. Pred izgonom protestantskih rudarjev pa so tu kopali svinčevo rudo, predvsem golenit, ki vsebuje 74% svinca, razen tega pa tudi cinaroborit, kremen in bakrova minerala linorit in posnjakit. Baker se je sicer uporabljal predvsem v izdelavi posodja, pa tudi kot dodatek nekaterim drugim kovinam.⁴³

Rudnik živega srebra v Idriji

V obdobju od 1490 do 1494 so živosrebrovo rudo izpirali in žgali v kopah (nekakšnih žgalnih grmadah, prekritih z lesom, mahom in zemljo). Nakopano rudo so ročno

⁴¹ Preisinger, *Rudniki*, str. 59.

⁴² Prav tam, str. 77.

⁴³ Prav tam, str. 91.

zdrobili, jo nato izprali v potoku in presejali skozi sita. Živo srebro se je po presaditvi zbralo na dnu posode pod siti.⁴⁴

V kopah so žgali zgolj kose bogate cinobrove rude. Zdrobljeno rudo so položili med les, in kopo pokrili s smrekovimi vejami, mahom in prstjo. Cinobrovo rudo so pridobivali pri okoli 600 stopnjah Celzija. Po večdnevem žganju rude so kopo ohladili in iz dna kope pobrali živo srebro ter ga ukalupili v lesene sode. Kasneje so ta postopek opustili in začeli uvajati retortna ognjišča.⁴⁵

Leta 1555 je bil v rudnike zlata in srebra uveden amalganski (živosrebrov) postopek pridobivanja rudnin, posledica tega pa je bilo povečano povpraševanje po živem srebru. Leta 1575 je idrijski obrat, ki je bil tedaj hkrati drugi največji rudnik živega srebra v Evropi, postal državna last. Leta 1580 so med žganjem živosrebrove rude začeli dodajati apno in tako povečali izkoristek. Žganje rude je potekalo tako, da so le-to najprej s konji pritovorili do žgalnih mest, z njo napolnili lončene rotarte (posebne posode za žganje rude, ki so bile odporne na višje temperature), in jih razpostavili eno poleg druge. Med rotarte so nasuli pepel, zemljo in leseni drobir, čez ognjišče pa položili debelejši les. Žganje rude je trajalo od dvanajst do štiriindvajset ur pri temperaturi 600 stopinj Celzija - tako kot pri cinobrovi rudi. Po ohladitvi so iz posode odtočili živo srebro in ga zapakirali v mehove.⁴⁶

Zaradi velikih stroškov, ki so nastali zaradi velike porabe lesa, tovorjenja rude in majhnih žgalnih izkoristkov so po večletnih naporih leta 1652 postavili prvo stalno žgalnico v Prejnuti. Leta 1746 je prišlo do izgradnje večje, prostornejše in zračnejše žgalnice, kar je bila zasluga takratnega upravnika rudnika Johanna Friderika Stampferja. Postopek žganja v tej žgalnici je bil tak, da so v rotarne peči, natančneje, v odprtine v notranjosti kurišča položili litoželezne rotarte, v vsaki je bilo okoli šest kilogramov živosrebrove rude. Na vrat rotarte so pritrdili lončeno posodo, ki je služila zbiranju utekočinjenega živega srebra, s katerim so nato napolnili mehove. Tak postopek je bil v okviru Idrijskega rudnika v uporabi do leta 1751, ko so v Prejnuti postavili španske peči, ki so omogočile še večji izkoristek te rude.⁴⁷

STEKLARSTVO

Steklarstvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku bo obravnavano po posameznih krajih. Predstavljeno bo ljubljansko, pohorsko in rogaško steklarstvo.

⁴⁴ Ivica Kavčič, Martina Peljhan, Miha Jeršek, *Odsevi srebrnega časa. Rudnik živega srebra v Idriji* (Idrija 2020), str. 13 (dalje: Kavčič, Peljhan, Jeršek, *Odsevi*).

⁴⁵ Prav tam.

⁴⁶ Prav tam, str. 15.

⁴⁷ Preisinger, *Rudniki*, str. 72.

Ljubljansko steklarstvo

Prva steklarna v Ljubljani v zgodnjem novem veku je omenjena že pred letom 1526, ustanovila sta jo ljubljanska meščana Andrej Dolenik in Zoar Francesco Catanio. Njuna steklarna je izdelovala steklo na beneški način, ki je bil zelo priljubljen, zato sta omenjena podjetnika dobila dvajsetletni proizvodni monopol. Steklarna je živela na posojilih, ki pa jih lastnika nista bila sposobna odplačati. Kmalu so na vrata potrkali upniki, steklarna je šla na dražbo, leta 1541 jo je za 305 ducatov kupila družba Khisl-Weilhammer.⁴⁸

Druga ljubljanska steklarna je bila ustanovljena okoli leta 1570, njen domnevni ustanovitelj je bil Adam Moscon, priseljenec iz severnoitalijanskega prostora, in jo je že naslednje leto prodal trgovcu Pieru Andrianu. Steklarni sta nato nekaj let obratovali v medsebojni toleranci, dokler ni Janž Khisl na podlagi svojega obnovljenega privilegija o izključnem steklarskem monopolu na Kranjskem Andrianu steklarno odvzel, čemur je sledil večletni sodni spor. Zanimivo pa je dejstvo, da se je prav Andrianova steklarna obdržala najdlje, in sicer do leta 1653.⁴⁹

Verjetno se je kakemu bralcu že zastavilo vprašanje, kakšne izdelke sta proizvajali omenjeni steklarni. Arheološke najdbe govorijo o fragmentih brezbarvnega ali rahlo obarvanega stekla z okrasjem v obliki jagod, različnih mrežastih geometrijskih vzorcev ali zavitih reber. V ta kontekst je sodila tudi okrasna nataljena nit. Med posodami je bilo največ odkritih primerkov preprostega valjastega, v obliki sodčka narejenega kozarca z nataljenimi jagodami. V ljubljanskem arheološkem muzeju je mogoče najti tudi manjše valjaste kozarce, katerih površina je okrašena z zavitimi rebri. Arheologi so našli tudi kozarce s koničastimi nogami, noduse (kozarce narejene po posebni beneški metodi), in ostale steklene predmete različnih namembnosti (pipete, urinarije, itd.).⁵⁰

Pohorsko steklarstvo

Pohorsko steklarsko zgodovino delimo na dve obdobji: prvo, ki bo obravnavano v tej seminarski nalogi, zajema 17. in prvo polovico 18. stol., v drugo obdobje pa sodi druga polovica 18. stol. in 19. stol.

Za predhodnico pohorskega steklarstva velja steklarska delavnica žičkega samostana, ki je delovala morda že v 16., zagotovo pa že v 17. stol. Izdelovala je gozdno steklo (t.j. steklo iz gozdnih materialov) in bila samooskrbna (sama je pridobivala pepeliko,

⁴⁸ Mateja Kos, Maja Žvanut, *Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki* (Ljubljana 1994), str. 17 (dalje: Kos, Žvanut, *Ljubljanske steklarne*)

⁴⁹ Ferdo Gestrin, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem* (Ljubljana 1996), str. 118 (dalje: Gestrin, *Slovenske dežele*)

⁵⁰ Kos, Žvanut, *Ljubljanske steklarne*, str. 38.

snov, nujno potrebno za izdelavo stekla v zgodnjem novem veku, iz pepela listnatih dreves).⁵¹

Iz nekaterih virov je razvidno, da naj bi Žička kartuzija bdela nad dvema steklarnama, ena naj bi bila vzhodno od Špitaliča v bližini potoka Žičnica, druga pa na Konjiški Gori.⁵²

Steklarski mojstri in njihovi pomočniki so bili večinoma nemškega in češkega rodu, pomožna dela pa so opravljali domačini. Steklo in steklarske izdelke so izdelovali tako za lastne kot tudi trgovske potrebe - denimo v gosposčini Slivnica - Fram in trgu Slovenska Bistrica. V 17. stol. je omenjena še steklarna ob izlivu Lobnice v Dravo - v Rušah. Preostale steklarne so iz druge polovice 18. stol. in iz 19. stol.⁵³

Steklarstvo na Rogaškem

Začetki steklarstva na Rogaškem segajo na konec 17. stol. V tistem času je delovalo več steklarn v Obsotelju in na Kozjanskem, šlo je za tako imenovane gozdne steklarne oziroma glažute. Le-te so največkrat ustanovili zemljiški gospodje, ki so v naše kraje vabili steklarje iz avstrijskih dežel, Češke, Bavarske in Šlezije, in jim dele svojih gozdov dali v zakup. Steklo se je talilo od konca aprila do konca oktobra, v preostalih mesecih pa so zbirali les za pepeliko, in gradili nove peči. Te so bile uporabne zgolj od pol do enega leta. Rogaški steklarji so bili znani po svojem nomadstvu, saj so krožili med posameznimi glažutami.⁵⁴

Poleg steklarskih mojstrov, pomočnikov in vajencev so glažute zaposlovale tudi pepelarje, talivce, kurjače, drvarje, lončarje, nosače, modelarje, ponekod pa tudi brusilce, slikarje in graverje.⁵⁵

TEKSTILNE OBRTI

Do srede 18. stoletja ločimo dve vrsti obrti: prvotne domače obrti, ki so zrastle na Slovenskem (na primer platnarstvo in suknarstvo) in uvedene, ki so prišle iz tujine (čipkarstvo, slamnikarstvo). V tej seminarski nalogi bom v nadaljevanju predstavil pletilstvo, suknarstvo, in predilstvo z nanj navezujočim se tkalstvom.

Pletilstvo

Pletilstvo kot domača obrt je bilo aktualno do sredine 18. stol. Pletle so se rokavice, nogavice in kape. Tako v srednjem kot tudi v zgodnjem novem veku so s pleteninami

⁵¹ Valentina Varl, *Pohorsko steklo. Steklo z dušo* (Maribor 2006), str. 27 (dalje: Varl, *Pohorsko steklo*)

⁵² Prav tam, str. 29.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ https://www.rogatec.si/wp-content/uploads/2019/05/BROSURA_Steklarstvo_AS.pdf. [Pridobljeno 17.2.2023].

⁵⁵ Prav tam.

trgovali cehovski obrtniki. Zanimiv je podatek, da so v tistem obdobju pletli predvsem moški, in sicer v glavnem nogavice. Na Kranjskem pa so nogavice pletle tudi ženske in otroci.⁵⁶

Osnovni vir, iz katerega so pletilci pridobivali niti in blago, je bilo vlakno. Iz vlaken so izdelovali tudi sukance. V zgodnjem novem veku so uporabljali naravna vlakna, kot so lan, volna in svila ter bombaž, v našem prostoru pa zgolj prvi dve vlakni.

Kakovost izdelkov je bila razen od večšosti pletilcev odvisna tudi od upogljivosti, prožnosti in raztegljivosti vlaken, pa tudi od njihove dolžnine, debeline in trdnosti.⁵⁷

Suknarstvo - obrt obdelovanja sukna - je zelo stara obrt, ki so jo poznali že stari Egipčani, Grki in Rimljani, tradicijo pa so na naših tleh nadaljevale srednjeveške suknarske cehovske organizacije. V 18. stol. so na Kranjskem nastale prve volnarsko-suknarske manufakture, še posebej na Gorenjskem. Ena od najstarejših suknarn v celotni Habsburški monarhiji je bila suknarna na Selu pri Ljubljani, ustanovljena leta 1724. Zanimivo je, da so bile suknarne večinoma postavljene ob potokih in rekah. Ta podatek priča o uporabi vodnih mlinov v suknarski proizvodnji.⁵⁸

Za razvoj suknarstva na Kranjskem je bila še posebej zaslužna dobro razvita ovčereja. Suknarji so v zgodnjem novem veku za izdelavo suknja uporabljali zgolj volno, ne pa tudi lanu. Proizvodnja suknenih izdelkov je bila v zgodnjem novem veku namenjana tako za višje sloje, ki so nosili suknjiče, ki so se 16. stol. zoževali in skrajševali, kakor tudi za nižje sloje, katerih suknjiči so bili že od začetka kratki in so segali zgolj do bokov. V 16. stol. so se nosila tudi suknena podložena ogrinjala, večinoma črno obarvana, ki so nadomeščala plašče. V 17. stol. so bili suknjiči daljši, prav tako pa so jim dodali nabrane in večje ovratnike. V 18. stol. se je suknarska moda razdelila na alpsko, primorsko in panonsko. Alpski tip je bil razširjen na Dolenjskem, Gorenjskem, Notranjskem, Koroškem in Štajerskem. Moški so bili poznani po dokolenskih hlačah iz sukna ali platna in suknenih ali žametnih telovnikih. Na Primorskem je bila moda podobna alpski, le da so bile suknene dokolenske hlače širše. Na "Panonskem" (v Prekmurju) so pozimi nosili suknene jopiče, ženske pa tudi čake (plašč ali žensko krilo iz grobega sukna) in brezbarvne suknene kožuhe.⁵⁹

Predilstvo in tkalstvo sta eni izmed najstarejših obrti. Na Slovenskem so vse do druge polovice 19. stol. obleke in perilo izdelovali zgolj iz platna in sukna, stkanega iz lanene, konopljine in volnene preje. Predli so ročno, in sicer s preslico in vretenom. Kolovratov do 19. stol. skorajda ni bilo, pač pa so niti pripravljali s snovalno deščico

⁵⁶ <https://www.tms.si/stalne-razstave/tms.bistra-pri-vrhniki/vodnik-po-zbirkah-tms-bistra/tekstil/obrt>. (Pridobljeno 28.2.2023) (dalje: www.tms.si - razstave)

⁵⁷ www.tms.si - razstave (Pridobljeno 28.2.2023).

⁵⁸ [I ucenjenadaljavo.splet.arnes.si/files/2020/03/605-5.c-vrste-in-lastnosti-tekstilnih-vlaken-ppt.pdf](http://ucenjenadaljavo.splet.arnes.si/files/2020/03/605-5.c-vrste-in-lastnosti-tekstilnih-vlaken-ppt.pdf) [Pridobljeno 30.3.2023].

⁵⁹ <https://www.rokodelstvo.si/dejavnosti/suknarstvo> [Pridobljeno 20.2.2023].

in snovalnim okvirjem. Na statvah so tkali vzorce, statve pa so bile vodoravne ali navpične. Tkalstvo je bilo zgolj sezonsko opravilo, še posebej je bilo razvito na Sorškem polju in v Škofji Loki, kjer je bila proizvodnja namenjena širšemu krogu kupcev, in je bila posledično celoletna in ne zgolj sezonska. Sezonsko tkalstvo je bilo po drugi strani razširjeno po celotnem slovenskem prostoru. Najdlje se je tkalstvo ohranilo v Beli krajini in v Prekmurju, njegov največji ekonomski razcvet pa je bil v 18. stol.⁶⁰

V zgodnjem novem veku je bil predilski postopek naslednji: ženske so najprej trle lan, dokler se niso vlakna ločila od stebel. Trlica je bilo orodje, s pomočjo katerega so se stebela zlomila in odpadla, terice pa so dobivale vlakna za predivo. Nato so le ta prečesale in prečistile tujkov, zatem pa so začele vlakna presti s pomočjo preslice, na katero so nanese vlakna in jih s pomočjo slin sukale na vretena. Ko je bilo vreteno polno, je sledil postopek obdelave na motovilu. Ko je bil ta postopek končan, so sivkasto predivo skuhal v lugu (beli barvilni tekočini) in ga tako pobelili. Posušeno pobeljeno gradivo so predice navile na vitle (mehanske naprave za prilagajanje napetosti vrvi), nato pa še v klopke. S tem se je postopek predenja zaključil.⁶¹

Da so lahko začeli s tkanjem, so morali zgodnjenovoveški tkalci od predilcev dobiti niti, ki so bile, kot že rečeno, volnene, lanene ali konopljne. Ovčja volna, ki je bila od teh treh materialov najpogostejše uporabljana, se je po sestavi razlikovala glede na podnebne značilnosti, kjer so bile ovce vzgojene, glede na vrsto pašnikov, starost, način reje, spol in pasmo ovac. Glede na njene značilnosti in uporabnost se je ovčja volna delila na mikanko, česanko in suknarsko volno. Vsaka od teh voln je imela svoj namen in uporabnost, za tkanje pa se je uporabljala predvsem česanka.⁶²

Tkanje oziroma vezava je postopek prepletanja dveh pravokotno križajočih se sistemov niti - osnovne niti, ki teče vertikalno, in votkovne niti, ki teče horizontalno. V zgodnjem novem veku so na Slovenskem največkrat uporabljali platneno vezavo, ki temelji na tem, da se osnova in votek izmenično križata. Platno je bilo lahko gladko ali grobo - to je bilo odvisno od sestave niti in njene teže. Razen lanenega platna (tega so drugod, denimo v Indiji, delali iz bombaža, le-tega pa pri nas v zgodnjem novem veku še ni bilo) so redkeje pridobivali še taft (blago iz svilene niti) in kanvas (groba bombažna ali lanena tkanina).⁶³

SOLINARSTVO

Veliko obalnih mest na Slovenskem se je razvilo prav na račun solinarstva. Sprva so sol uporabljali zgolj za lastne potrebe, kasneje pa so začeli z njo trgovati po Evropi

⁶⁰<https://www.rokodelstvo.si/dejavnosti/suknarstvo> [Pridobljeno 20.2.2023]

⁶¹ Prav tam.

⁶²https://www.loski-muzej.si/f/docs/prirocnik/2022-09-13_prirocnik_volna_P.pdf [Pridobljeno 23.2.2023]

⁶³ <https://www.loski-muzej.si/blog-post/vse-o-blagu-tkanje> [Pridobljeno 25.2.2023]

in celo na Bližnjem Vzhodu. Na slovenski obali so se v zgodnjem novem veku z domačini srečevali kranjski, koroški, štajerski, kraški, furlanski, in tudi nizozemski in turški trgovci. Istrska sol je bila cenjena zaradi svoje kakovosti in čiste bele barve; vsebovala ni nobenih primesi, kar je bila zasluga novosti v pridobivanju soli v Istri v 14. stol.⁶⁴

Pridobivanje soli je ljudem predstavljalo dodaten vir zaslužka; poleg poljedelstva so se sezonsko, med poletjem, ukvarjali tudi s solinarstvom. Ob lepem vremenu so solna polja bogato obrodila, v deževnem poletju pa je bogato obrodilo žito - Istranom poleti dela torej ni nikoli zmanjkalo. Medtem ko je pretežni del današnje slovenske obale, z njim pa tudi sečoveljske, koprške, strunjanske, pa tudi izolske soline, spadal do leta 1797, ko je propadla, pod Beneško republiko, so bile tržaške soline odvisne od predpisov habsburške monarhije. Tržaške soline so svoj največji razcvet doživele v obdobju od 1460 do 1500, konec 17. stol. pa so jih začeli opuščati.⁶⁵

Soline so imele pomemben vpliv na nastanek specifične kulturne krajine: s sistemom kanalov, nasipov, mostov, solnih polj in poslopij so dosegli uravnoteženost naravnih in antropogenih elementov. Za gradnjo le-teh so uporabljali kamen, les in blato, in tako le malo posegali v naravno danost solin. Soline so tako bile, in so še danes, bogati vir etnoloških, tehničnih, kulturnih, zgodovinskih, naselbinskih in krajinskih znamenitosti. Za časa Beneške republike so bile soline ena najpomembnejših panog za prebivalce Kopra - natančneje, za prebivalke: medtem ko so se moški ukvarjali s kmetijstvom in ribolovom, so ženske delale v solinah. Zaradi strogega beneškega monopola, ki je zahteval velike dajatve od družin, ki so se ukvarjale s solinarstvom, so domačini sol tihotapili v Furlanijo, na Kranjsko, Koroško in Štajersko. Kazni za tovrstne prekrške so bile zelo hude: od glob in telesnih kazni pa vse do usmrnitve.⁶⁶

Solinarstvo na Slovenskem uteleša pomembno kulturno dediščino solnih polj, kanalov, bregov s kamnitimi zidovi, stopnicami in zapornicami, solinskih hiš z okolico, poti, mostov, črpalk, ... Soline v severnem Jadranu so stoletja dolgo vplivale na gospodarstvo držav in mestnih držav, katerih del so bile. Zaradi solinarstva je prišlo do številnih političnih sporov in vojn, kar je dokaz, da je bila sol zaradi svojepraktične uporabnosti zelo dragoceno, cenjeno in strateško blago, ki so ga uporabljali za konzerviranje hrane in celo za proizvodnjo smodnika.⁶⁷

⁶⁴ Zora Žagar, "Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja", v: *Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre* (Ljubljana 1993), str. 117 (dalje: Žagar, *Solinarstvo*).

⁶⁵ Prav tam, str. 121.

⁶⁶ <https://www.soline.si/solinarstvo/zgodovina>

⁶⁷ <https://www.traven.si/index.php?option=com-h2&view=item&id=2318:tradicionalno-solinarstvo&Itemid=8> [Pridobljeno 2. 3. 2023].

3. Trgovina in distribucija na Slovenskem v zgodnjem novem veku

Na evropski ravni in tudi na Slovenskem je v zgodnjem novem veku vse pomembnejša postajala kmečka ekonomija. Državna davčna politika, neločljivo povezana z deželno, je dosegla, da so kmetje prešli iz samozadostnosti in se usmerili v pridelovanje presežkov in le-te prodajali v mestih in trgih. Hkrati so se začeli ukvarjati tudi z obrtjo.⁶⁸

Kmečki podložniki so tako postajali vse pomembnejši ekonomski faktor, saj so trgovali z agrarnimi presežki in obrtniškimi izdelki, ki so jih izdelali doma. Pri tem so naleteli na hud odpor v mestih, deloma pa tudi med plemstvom. Mesta, kamor so se preseljevali, ali pa tam zgolj trgovali, so jih prisilila uporabljati vnaprej določene poti, prav tako pa so jim naložila nekajdnevno prisilno bivanje v mestih, ter jih silila prodati določen del blaga in plačati skladiščne in druge pristojbine. Mesta so tako postala središča distribucije tako domačih kot tujih agrarnih in neagrarnih proizvodov. Meščani so poskušali svojo obrt zavarovati pred kmečko konkurenco, tako da so vztrajali pri cehovskih organizacijah, ki so bile še posebej aktualne konec 15. in v začetku 16. stol.⁶⁹

Meščani so bili mnenja, da naj bi si obrti in trgovino pridržali zase, kmetje pa naj bi se še naprej ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo, ter v mestih prodajali izključno tovrstne izdelke, kupovali pa obrtne izdelke, ki bi jih prozvajali oni. Toda dejstvo je, da je podeželje poznalo in se tudi ukvarjalo z obrtjo že pred nastankom mest. Meščani so poskušali uravnovesiti kmečko in mestno trgovino in so s kmeti sklepali različne pogodbe, ki pa se jih kmetje in njihovi zemljiški gospodje, ki so podpirali kmečko trgovino, niso držali. Ker se je to početje razpaslo, je bila leta 1492 na pobudo deželnega kneza sklenjena pogodba, ki je kmečko trgovino omejila na območje ene milje okoli mest in pol milje okoli trgov. Kmetom je bilo dovoljeno na sever izvažati kislo vino, uvažati pa kvalitetnejša vina iz Beneške republike. Prav tako jim je bilo dovoljeno uvažati železo, ki pa so ga smeli prodajati le v mestih in trgih. Prav tako so kmetje dobili tudi pravico do svobodne trgovine s soljo in za izvažanje žita v Italijo, prav tako pa so smeli iz Ogrske uvažati živino in jo prodajati na mestnih in tržnih sejmihi. Edina izjema pri tem so bile svinje, ki so jih smeli prodajati le v mestih, zgolj v manjšem obsegu pa na podeželju. Preostalo živino, sir, mast, platno in druge podobne izdelke pa so lahko svobodno izvažali v Italijo.⁷⁰

⁶⁸ Braudel, *Čas sveta*, str. 262-263.

⁶⁹ Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec, *Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do začetka 21. stoletja* (Ljubljana 2016), str. 128 (dalje: Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*).

⁷⁰ Zdenko Čepič et. al., *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1979), str. 230 (dalje: Čepič et al., *Zgodovina Slovencev*).

Gospodarski razvoj v prvi polovici 16. stol. je ustvaril prvi širši sloj svobodnega prebivalstva na podeželju, ki ni bilo več podrejeno zemljiškemu gospodu. Šlo je predvsem za kajžarje, ki so se v veliki meri preživljali z drvarjenjem in oglarjenjem za razna fužinarska podjetja. Deželni knez je imel željo, da bi prevzel kmečke gmajne in tako osvobodil vse podložnike, kar pa mu ni uspelo zaradi nasprotovanja plemstva. Plemstvo in cerkveni stan sta se pritoževala, da podložniki prodajajo svoje kmetije in kupujejo vinograde, s čimer se je nasplošno začela rušiti podložnikova navezanost na zemljiškega gospoda. Tudi podložniki, ki so ostali na kmetijah, so se borili za svoje pravice, predvsem za pravico do posedovanja kmetije. To so poskušali doseči tako, da so manipulirali z zakupovanjem le-teh, s tem pa so nevarno zamajali graščakove oziroma fevdalčeve pravice. Vse to je imelo vpliv na nadaljni razvoj kmečke ekonomije in trgovine, saj so kmetje postajali vedno bolj avtonomni in neodvisni od muh tako svojih zemljiških gospodov kot tudi meščanov.⁷¹

Sestavek o kmečki trgovini deloma že posega v meščansko, obe pa se medsebojno prepletata. Mesta so se borila za ohranjanje tradicionalnih cehovskih vrednot in cehovske trgovine, pri tem pa so bila podvržena težnjam po svobodnejšem gospodarskem razvoju. Posamezni večji trgovci (t.i. grosisti) in fevdalci so se povezovali v združenja in se niso več zadovoljevali s trgovino, temveč so posegli tudi v proizvodnjo ter spodbudili več novosti. Nastajala so večja podjetja, v katerih so bili zaposleni plačani delavci, pojavilo se je tudi založništvo. Proizvodnja in distribucija se ni več omejevala na deželne meje, temveč je le-te presegala s proizvodnjo, predvsem pa s trgovino na debelo. Podjetnikom ni bilo mar za določbo o razdelitvi dela in posla iz leta 1494, temveč so izkoriščali kmečko obrt in posegali v kmečko trgovino. Na Slovenskem se je v prvi polovici 16. stol. pojavil sloj mezdnih delavcev, ki so delali izključno v proizvodnji in bili za delo (običajno mizerno) plačani.⁷²

Trgovec oziroma lastnik trgovskega kapitala se je uveljavil nekje na sredini med podeželskim in mestnim kupcem, in je organiziral proizvodnjo s ciljem pridobiti izdelke domače obrti za prodajo. Pri tem ni dajal prednost ne kmečkim in ne mestnim proizvodom, temveč le tistim, ki so bili kvalitetnejši in cenejši. Če surovin oziroma izdelkov ni bilo dovolj, je trgovec njihovo vrednost zakupil pri proizvajalcu in mu končanem delu plačal bodisi izdelke, bodisi čas, potreben za njihovo izdelavo, ali pa oboje. Grosisti so denar vlagali tudi v lastno proizvodno dejavnost, pri tem pa je šlo za proces založništva in manufakturništva. Le-ta je združeval večje število delavcev na enem mestu in delil proizvodni proces na posamezne faze. Delodajalec je bil

⁷¹ Čepič et. al., *Zgodovina Slovencev*, str. 232.

⁷² Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 135.

lastnik prostora, orodja in surovin, njegovi so bili tudi izdelki in blago, njegov edini strošek pa so bile mezde.⁷³

Mestne obrti so bile zelo raznolike in podobne kot v srednjem veku. Delile so se na živilske (peki, mesarji, gostilničarji, vinarji), oblačilne (krojači, čevljarji, usnjarji, tkalci, suknarji, suknostrizci, odejarji, klobučarji), kovaške (razen kovaške tudi žebljarske, nožarske, kotlarske, kleparske, zvonarske, zlatarske in druge obrti), gradbene (gradbeniki, kamnoseki, pečarji, lončarji), lesarske (mizarji, tesarji, sodarji, kolarji, obročarji, izdelovalci košar), v primorskih mestih pa ladjedelniške (marangani, kafelati), nazadnje pa tudi obrti, ki jih ni mogoče uvrstiti v skupno kategorijo (strugarji, rezbarji slikarji, brivci, ipd.). S koncem srednjega in z začetkom zgodnjega noveka veka so se stare obrti razdelile na več specializiranih. Nekatere izmed njih so bile za tisti čas zelo napredne (puškarstvo, livarstvo topov in zvonov, kositarstvo, urarstvo, steklarstvo, pivovarstvo, knjigoveštvo, ...). Meščanske obrti so bile prav tako pomemben faktor v znotrajmestni trgovini in storitveni panogi.⁷⁴

S trgovino oziroma z razpečevanjem surovin in izdelkov so se ukvarjali vsi sloji, vendar pa je bila najbolj dobičkonosna v rokah peščice večinoma tujih trgovcev, ki so uspeli nakopičiti kapital v zneskih od nekaj sto tisoč do nekaj milijonov goldinarjev. Ukvarjali so se z zelo raznolikimi posli: z grosistično trgovino s pšenico, platnom, govedom, oljem, suknom, železom, poleg tega pa tudi z založništvom in vlaganjem v železarstvo in fužinarstvo, v manjši meri tudi s preskrbo Vojne krajine. Nakopičeno premoženje jim je omogočilo poseg v denarno trgovino oziroma bančništvo, ki sta obsegala menjalniške posle, posojanje denarja na obresti posameznikom in deželnim stanovom ter opravljanje denarnih poslov zanje in za cesarja, seveda za plačilo. Judje v primorskih mestih - mišljena sta predvsem Gorica in Trst - so se ukvarjali tudi z zastavljanjem, Mestni trgovci so v tem času v glavnem nazadovali, saj je le redkokomu uspelo preseči okvirje lokalnega trga; pri tovrstnih podvigih so jih ovirali tako grosisti kot tudi kmečka in plemiška trgovina.⁷⁵

Mednarodna trgovina slovenskega ozemlja z ostalimi pokrajinami, deželami in državami je bila še posebej razvita v odnosu do Beneške republike. Veliko število trgovcev iz slovenskega prostora, pa tudi iz nemških dežel, je bivalo v beneški četrti Fondaco dei Tadeschi. V Benetkah so kupovali sukno, bombaž, volno, svilo, začimbe, izdelke iz zlata in izdelke iz beneškega stekla, prodajali pa ogrsko živino in žito.⁷⁶

Med mesti, ki so trgovala na večje razdalje, tudi na mednarodnih trgih, so dominirali Velikovec, Beljak, Celovec, Maribor, Ptuj, Novo mesto, Ljubljana ter

⁷³ Fischer, *Pogled*, str. 13.

⁷⁴ Prav tam, str. 18.

⁷⁵ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 241.

⁷⁶ Braudel, *Čas sveta*, str. 143-144.

nekatera obalna mesta: Trst, Koper, Piran in Reka. Ti trgovci so se v Italiji srečali z naprednejšim načinom poslovanja, ki je temeljil na kolegancah, kompanijah, komendah, dvostavnem knjigovodstvu in trgovskih knjigah.⁷⁷

Preden nadaljujem, bom na kratko razložil našete pojme.

Komenda je dajatev, ki jo plačujejo najemniki cerkvenih ali drugih posesti lastniku teh posesti. **Kompanija** je podjetje z več solastniki in delničarji, oziroma družba, ki teži k monopolizaciji trgovine z določenimi produkti. **Koleganca** je finančno zavarovanje trgovčevega posla.

Pomembno je izpostaviti razliko med enostavnim in dvostavnim knjigovodstvom. Pri prvem, ki se v redkih primerih uporablja tudi v današnjem času, se je poslovne dogodke knjižilo preko prihodkov in odhodkov. Vodile so se tudi evidence terjatev do kupcev, različne obveznosti do dobaviteljev ter register osnovnih sredstev. Pri dvostavnem knjigovodstvu so poslovne dogodke beležili v dveh različnih knjigah. Spremembe evidenc in finančnega stanja so se zabeležile dvakrat, enkrat v dnevnik glavne poslovne knjige glede na datum nastanka (knjižile so se torej po časovnem zaporedju) in enkrat v pomožno knjigo glede na vrsto poslovnega dogodka (torej po vsebinskem knjiženju).⁷⁸

V 16. stol. je nastopil konec potujoče trgovine brez poznavanja trga in tržišča, ter trgovanja z velikimi poslovnimi tveganji in negotovostmi. Še posebej veliki trgovci so v tistem času že poslovali iz svoje pisarne ali prodajalne, ob pomanjkanju denarja pa so se povezovali v kompanije ter nato skupaj širili obseg poslovanja in tržišča, ustvarjali trajne trgovske vezi ter trgovali po vnaprej sklenjenih pogodbah ali sprejetih naročilih. V 17. stol. v habsburških dednih deželah še ni bilo razvite načrtne gospodarske politike. Zaradi propada južnonemških kapitalistov, ki so delovali tudi v naših krajih (Fuggerji, Augsburgi) kot grosisti in trgovci na velike razdalje, opustošenj po tridesetletni vojni, omejevanja trgovskih povezav z nemškimi protestantskimi deželami ter zaradi izselitve bogatih protestantskih plemičev in meščanov, je vladar, ki je želel financirati svoje politične in vojaške podvige, poskušal vzpostaviti povezavo med svojimi deželami in severno Italijo. Italijanske trgovske družine so izkoristile številne ugodnosti, ki jim jih je ponujal v slovenskih deželah, in počasi prevzele monopol na celotnem slovenskem trgom. Ferdinand II. jim je podelil apalt, ki je dovoljeval izvoz živega srebra, goveda, voska, medu in

⁷⁷ Braudel, *Čas sveta*, str. 263.

⁷⁸ Štih, Simoniti, Vodopivec, *Slovenska zgodovina*, str. 263.

goriškega lesa, in uvoz morske soli, tobaka, angleškega in francoskega sukna, ter blaga iz Nizozemske.⁷⁹

Pomemben dejavnik mednarodne trgovine med Habsburško monarhijo in italijanskimi deželami so bili kmetje. Ti so v Italijo izvažali poljščine, živino z Ogrske, vino, med, vosek, železo in usnje, krzno in krznene izdelke ter izdelke iz lesa, uvažali pa dišave, drage kovine, tkanine, steklo in nakit. Trgovali so tudi na Češkem, kamor so trgovci iz Slovenskega ozemlja izvažali v glavnem iste dobrine kot v Italijo, uvažali pa kvalitetno češko sukno, ki so ga nato preprodajali v Benetkah. Sukno so razen na Češkem kupovali tudi v Porenju in zahodni Evropi, v današnji severni Italiji pa so kupovali sol, južno sadje (marelice, pomaranče, breskve) in italijanska sladka vina.⁸⁰

Pomembno uvozno in izvozno pristanišče Habsburžanov, še posebej v 18. stol., pa tudi kasneje, je bil Trst. Zanimiv je podatek, da so okoli 50% blaga, ki je bilo namenjeno za izvoz, prispevale Kranjska, Koroška in Štajerska. Preko Trsta pa so tudi uvažali, in sicer olivno olje, sladkor in kavo.⁸¹

Pomembno uvozno pristanišče je bila tudi Reka, vendar pa ni dosegala pomembnosti Trsta.

Slika 19: Gospodarstvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku

Slika 9: Gospodarstvo na Slovenskem v zgodnjem novem veku

⁷⁹ Čepič et. al., *Zgodovina Slovencev*, str. 197.

⁸⁰ Čepič et. al., *Zgodovina Slovencev*, str. 197.

⁸¹ Demmerle, *Habsburžani*, str. 55.

5. Povzetek

V seminarski nalogi sem poskušal podati temeljni pregled zgodnjekapitalističnih nastavkov, ki so v 19. stol. pripeljali do kapitalizma, kot ga, sicer v modernejši obliki, poznamo danes. Kapitalizem na Slovenskem je obširna tema, za katero je težko najti vire.

V prvem poglavju sem naredil pregled razvoja evropskega kapitalizma, pri čemer sem govoril tudi o znameniti "tulipanomaniji", ki je nizozemsko pripeljala do finančnega zloma. Navedel sem nekatere trgovske manevre, da ne rečem trike, ki so se jih posluževali trgovci, da bi ohranili kar največ dobička, denimo taktiko razprševanja tveganj, in posredništvo. Nizozemsko sem obravnaval v tesni povezavi z Anglijo, ki je bila od 17. stol. dalje njena največja konkurentka v neevropski trgovini. Prikazal sem tudi faze potrošnje, ki se deli na fazo razlikovanja - nek sloj prebivalstva ima na voljo "otium" - prosti čas, ki ga lahko porabi za aktivno brezdelje; reprezentativno fazo, kjer v neki skupnosti postanejo zaželeni dobrine, kot so, v današnjem kontekstu, velika hiša, dober avto, jahta, ..., in kulturno fazo, kjer se tovrstna miselnost usede v ljudsko zavest, tako da začne za takšnim načinom življenja stremeti domala celotna skupnost. Izpostavil sem tudi korelacijo med ponudbo in povpraševanjem, ki je še danes temelj odnosa med produkcijo in potrošnjo. Poglavje sem zaključil z Adamom Smithom in njegovim videnjem idealne različice kapitalizma.

V drugem poglavju sem po vrstnem redu pregledal politično in gospodarsko dogajanje na Slovenskem od Friderika III. do Marije Terezije. Še posebej sem izpostavil Maksimilijana I. Habsburškega, ki je začetnik korenitih reform državnoupravnega aparata, in njegovega naslednika, Ferdinanda I. Habsburškega. Nič manj ni pomembna Marija Terezija, s katero sem sklenil to poglavje. Vendar pa so tudi drugi cesarji nekako, čeravno posredno, vplivali na dogajanje na Slovenskem v smislu gospodarstva, kar je tudi razvidno iz samega teksta.

V tretjem poglavju sem govoril o najpomembnejših agrarnih in neagrarnih panogah na Slovenskem v zgodnjem novem veku. Od agrarnih panog sem omenil poljedelstvo, vinogradništvo, sadjarstvo, čebelarstvo in živinorejo: rejo ovc, koz, goveda, perutnine, konj, svinj, ... od neagrarnih panog pa sem podrobneje pregledal železarstvo in orožništvo s posebnim poudarkom na boroveljskem puškarstvu, katerega izdelke je cenil sam dvor, ki je v prvi polovici 18. stol. z boroveljskimi puškami ukazal opremiti svoje bataljone. V kontekstu rudarstva sem govoril o danes zapuščenih rudnikih živega srebra, svinčeve rude in železa, pri čemer je glavni poudarek veljal idrijskemu rudniku živega srebra, ki je užival mednarodni sloves drugega največjega rudnika v Evropi. Opisal sem še steklarstvo, in sicer ljubljansko steklarno, ki je izdelovala

izdelke po severnoitalijanskih vzorcih, in je bila sprva, v 16. stol. last Adama Moscona, nato pa sta jo prevzela Vid Khisl in Janž Weilhammer. Sledil je pregled pohorskega steklarstva (Žička kartuzija) in rogaškega steklarstva, kjer danes najpomembnejšo slovensko steklarno. Temu je sledil opis tekstilnih obrti, ki sem jih razdelil na pletilstvo, suknarstvo in predilstvo s tkalstvom. Poglavje sem zaključil z istrskim solinarstvom, ki je bil pomemben vir zaslužka za Istrijane, prav tako pa monopolno blago, s katerim so trgovali Benečani.

V četrtem in zadnjem poglavju sem naredil pregled trgovine in distribucije, in jo ločil na kmečko, meščansko in mednarodno. Iz opisa je razvidno, da je kmet začel konkurirati meščanu, ki je bil še vedno del cehovskih organizacij, z izdelki, ki jih je kot neprofesionalni obrtnik izdelal doma, in kako se je meščani temu upiral, kar je nazadnje pripeljalo do monopolnega sporazuma leta 1492, ki pa je pri vaščanih in njihovih zemljiških gospodih, ki so velikokrat podpirali kmečko trgovino, ker so si obetali finančne koristi, naletel na gluha ušesa. Naštel sem obrti, ki so bile v srednjem in zgodnjem novem veku prisotne v mestih, iz česar je razvidno, kako se je denar obračal v mestih, ter nato poudaril privilegij kmeta v trgovini z Ogrsko in Beneško republiko, ki mu jo je podelil omenjeni sporazum, kar je bilo za gospodarstvo slovenskih dežel izrednega pomena. V okviru mednarodne trgovine sem navedel in pojasnil nekatere trgovske pojme, kot so komenda, koleganca, kompanija, enostavno in dvostavno knjigovodstvo, in navedel, s čim so trgovci in kmetje iz slovenskega prostora trgovali.

Kapitalizem na Slovenskem je zelo obširna tema, o kateri se da veliko napisati, veliko podatkov je mogoče najti v arhivih, sam pa sem naredil zgolj kratek in površinski pregled denarnega dogajanja na Slovenskem v zgodnjem novem veku. Nisem imel časa in dostopa do arhivov, saj sem imel veliko dela z drugimi, seminarskimi deli, obiskovanjem predavanj in pripravi na izpite. Sem pa, takšno je moje skromno mnenje, postavil nek okvir, na katerem je mogoče graditi in nadgrajevati to temo, tako v obliki zbornikov kot tudi monografij. Veliko se da napisati tudi o posameznih panogah, recimo o agrarnem gospodarstvu, železarstvu, steklarstvu, rudarstvu, itd. Verjamem, da se da o tem marsikaj najti v arhivih, pa tudi pri drugih avtorjih, ki so že pisali o teh temah. Želim si, da bi nekoč nastala obsežna monografija, ali pa serija monografij, ki bi zelo podrobno opisovala slovenski kapitalizem tako v srednjem kot v novem veku. Avtor, ki se bo lotil tega projekta, bo potreboval zelo veliko časa. In upam, da si ga bo tudi vzel.

Maribor, 11.04.2023

LITERATURA IN SPLETNO GRADIVO

Literatura

- Fernard Braudel, *Čas sveta. Materialna civilizacija, ekonomija in kapitalizem XV.-XVIII. stoletje* (Ljubljana 1991).
- Ivo Janez Cundrič, *Sijaj železa v zgodovini* (Bohinjska Bistrica 2020).
- Zdenko Čepič et. al., *Zgodovina Slovencev* (Ljubljana 1979).
- Eva Demmerle, *Habsburžani* (Ljubljana 2017).
- Jasna Fischer, *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva* (Ljubljana 1998).
- James Fulcher, *Kapitalizem. Zelo kratek uvod* (Ljubljana 2010).
- Ferdo Gestrin, *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem* (Ljubljana 1996).
- Več avtorjev, *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Zgodovina agrarnih panog I.* (Ljubljana 1970).
- Ivica Kavčič, Martina Pelhanj, Miha Jeršek, *Odsevi srebrnega časa. Rudnik živega srebra v Idriji* (Idrija 2020).
- Mateja Kos, Maja Žvanut, *Ljubljanske steklarne v 16. stoletju in njihovi izdelki* (Ljubljana 1994).
- Jože Maček, *Zgodovina slovenskega agrarnega prebivalstva* (Ljubljana 2020).
- Gašper Oitzl, "Vpeljava plavžev in vzpon idrijskega rudnika. Metalurgija na Slovenskem v zgodnjem novem veku", v: *Ko zapoje kovina, Tisočletja metalurgije na Slovenskem* (Ljubljana 2019), str. 35-54.
- Aleksander Panjek, *Preživetje in podjetnost. Integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes* (Ljubljana 2018).
- Davorin Preisinger, *Rudniki. Opuščeni rudniki v Sloveniji* (Golnik 2010).
- Matjaž Steinbacher, Mitja Steinbacher, Matej Steinbacher, *V svetu kapitalizma. O morali, vrednotah in trgu* (Slovenska Bistrica 2009).
- Peter Štih, Vasko Simoniti, Peter Vodopivec, *Na stičišču svetov. Slovenska zgodovina od prazgodovinskih kultur do konca 18. stoletja* (Ljubljana 2010).
- Jože Šorn, *Začetki industrije na Slovenskem* (Ljubljana 1986).
- Valentina Varl, *Pohorsko steklo. Steklo z dušo* (Maribor 2006).
- Več avtorjev, *Muzej solinarstva. Katalog številka 13* (Piran 2006).
- Zora Žagar, "Solinarstvo na severovzhodni obali Jadranskega morja", v: *Kultura narodnostno mešanega območja Istre* (Ljubljana 1993), str. 40-48.

Spletno gradivo

<https://www.britanica.com/biography/Joseph-I>. (Pridobljeno 15.2.2023).

<https://www.habsburger.net/de/personen/habsburger-herrscher/-karl-VI>. (Pridobljeno 15.2.2023).

<https://www.wikiwand.com/rudarstvo> (Pridobljeno 15.2.2023).

https://www.rogatec.si/wp-content/uploads/2019/05/BROSURA_Steklarstvo_AS.pdf (Pridobljeno 17.2.2023).

<https://www.tms.si/stalne-razstave/tms.bistra-pri-vrhniki/vodnik-po-zbirkah-tms-bistra/tekstil/obrt> (Pridobljeno 18.2.2023).

<https://www.rokodelstvo.si/dejavnosti> (Pridobljeno 20.2.2023).

<https://lookout.si/domace-in-umetnostne-obrti-na-Slovenskem/> (Pridobljeno 21.2.2023).

<https://svetmetraze.si/blog-post/vse-o-blagu-tkanje> (Pridobljeno 24.3.2023).

https://www.traven.si/traven/index.php?option=com_h2&view=item&id=2318:tradicionalno-solinarstvo&Itemid=884 (Pridobljeno 24.2.2023).

https://www.loski-muzej.si/f/docs/prirocniki/2022-09-13_prirocnik_volna_P.pdf (Pridobljeno 28.3.2023).

Slika 1: Avtor: John O'Neill – Taken by John O'Neill Edited and uploaded on his behalf by Fir0002; licenca: CC BY-SA 3.0; URL: Povezava

Slika 2: https://sl.wikipedia.org/wiki/Adam_Smith#/media/Slika:AdamSmith.jpg

Slika 3: <https://povijest.hr/nadanasnjidan/maksimilijan-habsburski-izabran-za-vladara-svetog-rimskog-carstva-1486/>

Slika 4:

https://sl.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_I._Habsbur%C5%A1ki#/media/Slika:Bemberg_Fondation_Toulouse_-

_Portrait_paintings_of_Ferdinand_I,_Holy_Roman_Emperor_by_Jan_Cornelisz_Vermeyen_Inv.1056.jpg

Slika 5:

https://sl.wikipedia.org/wiki/Ferdinand_II._Habsbur%C5%A1ki#/media/Slika:Kaiser_Ferdinand_II._1614.jpg

Slika 6:

https://en.wikipedia.org/wiki/Leopold_I,_Holy_Roman_Emperor#/media/File:Benjamin_von_Block_001.jpg

Slika 7:

https://cs.wikipedia.org/wiki/Karel_VI.#/media/Soubor:Portrait_of_Emperor_Charles_VI_in_armour.jpg

Slika 8:

[https://sl.wikipedia.org/wiki/Marija_Terezija#/media/Slika:Kaiserin_Maria_Theresia_\(HRR\).jpg](https://sl.wikipedia.org/wiki/Marija_Terezija#/media/Slika:Kaiserin_Maria_Theresia_(HRR).jpg)

Slika 9: Slovenski zgodovinski atlas, 2010.